

מיכל דל

תפיסתו של רש"ר הירש בדבר פרישה מהקהילה ופירושו לתורה

בשנת 1850 קמה בפרנקפורט אגודה דתית אורתודוקסית "עדת ישורון" (Religionsgesellschaft) שפעלה בתוך הקהילה העיקרית (Gemeinde) שהייתה למעשה רפורמית. שנה לאחר מכן פנו חברי אותה אגודה אל הרב שמשון רפאל הירש, שהיה דמות מוכרת בעמדתה האורתודוקסית, בבקשה שישמש כרב. הרב הירש ויתר על משרה מכובדת כרב מחוז, ונעתר לבקשתם לכהן כרב בקהילה קטנה זו שמנתה כמאה אנשים. במכתב ההתפטרות שלו מעיד הרב הירש כך:

[זו] קבוצה אשר עצם ייסודה הוא בעיני, לפי מגמת כל חיי, המאורע המשמח ביותר שאירע בישראל בשנים האחרונות. כי הפעם התלכדה לראשונה קהילה ישראלית מסביב לעיקרון קדוש, בריש גלי, על שטח שהצליחו לכבוש מידי התועים. ומה אעשה והעיקרון הקדוש הזה הוא אשר גמרתי אומר להקדיש את חיי להצגתו ולהפצתו.¹

בתקופה הראשונה לכהונתו נאבק הרב הירש ללא הצלחה על זכותם של בני עדתו שלא לשלם את החלק היחסי במסי הקהילה המממן את פעילויות המוסדות הרפורמיים, שבהם בני עדת ישורון אינם נוטלים חלק.² לאחר קונגרס ראשי הקהילות היהודיות בהונגריה בשנות השישים והפילוג הקהילתי שם, ולאחר שנחקק חוק המתיר את פרישתם של נוצרים מהשתייכות לכנסיה מסוימת בשנת 1873, פעל הרב הירש נמרצות לקידום חקיקה שתאפשר פרישה מקהילה יהודית והשתייכות לקהילה אחרת באותה עיר. חוק כזה נחקק בשנת 1876, אך גם לאחר כניסתו לתוקף לא תם מאבקו של הרב הירש. להפתעתו, לא רבים ששו להכריז על פרישתם מהקהילה שאליה השתייכה משפחתם במשך דורות רבים. הרב הירש ציפה לסיוע מאת הרב במברגר אשר בעבר תמך בפרישת האורתודוקסים מקהילה שאימצה מנהגים רפורמיים. אולם בעקבת הסכמת ראשי הקהילה לספק את צורכי האורתודוקסים במסגרתה, פסק הרב במברגר

1 מ' ברויאר (בן יצחק), "פרקים מתוך ביוגרפיה" בתוך: "י עמנואל (עורך), הרב שמשון רפאל הירש – משנתו ושיטתו, ירושלים תשמ"ט, עמ' 27.

2 הסקירה התמציתית שלהלן היא על פי "י כ"ץ, הקרע שלא נתאחה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 15–39, 245–285.

כי אין לפרוש ממנה. ויכוח נוקב ופומבי התנהל בין שני הרבנים עד לפטירת הרב במברגר.³ האחרון שם את הדגש על אחדות הקהילה ואילו הרב הירש סבר שאין לשתף פעולה בשום צורה עם קהילה שאינה נוהגת על פי ההלכה. לדעתו הבסיס לשיתוף קהילתי חייב להיות מושתת על התחייבות של כל אחד מחבריה לקיים תורה ומצוות מתוך בחירה חופשית ולא על שייכות גאוגרפית או משפחתית לארגון הקהילה, כפי שהיה מזה דורות. במכתבו של הרב הירש לרב במברגר מיום 27 במרץ 1877, משווה הרב הירש בין היהדות האורתודוקסית ליהדות הרפורמית. מדבריו ניתן להבין מדוע הוא דחק בעדתו לנתק קשר ארגוני עם היהדות הרפורמית:

יש לחזור ולשנן שהיהדות הנאמנה והרפורמה היהודית מהוות ניגודים ללא שום פשרה. מה שנחשב לאחת לאמת, הוא שקר לשניה, וכן להפך. מה שמקובל ביהדות הנאמנה כנכבד וכמקודש ביותר, על זה מלגלת הרפורמה כעל טיפשות ילדותית. מה שהרפורמה משבחת כקדמה רצויה, נחשב ליהדות הנאמנה כעבירה מצערת עד מאוד. בתחום האמת – והלא מדובר על האמת כאשר עומדים בהכרתנו הדתית ובהתנהגותנו הדתית לפני ה' – בתחום האמת אי אפשר שניגודים כה עקרוניים השוללים אחד את השני, יתקיימו אחד על יד השני.⁴

לתפיסתו של הרב הירש השינויים שחוללו הרפורמים ביהדות היו כה מרחיקי לכת, עד שאי אפשר לחיות אתם במסגרת ארגונית אחת. לפני שאלת ההשפעה על יהודים נוספים עומד העניין העקרוני של איסור לשתף פעולה עם יהדות כה שונה. הפולמוס בדבר הפרישה, אם כן, נמשך גם לאחר שנחקק החוק המאפשר אותה, והיה מופנה עתה פנימה כלפי אנשי קהילתו של הרב הירש, "עדת ישורון".

מלבד עקרון הפרישה מהקהילה, רעיון חשוב נוסף במשנתו של הרב הירש הוא תורה עם דרך ארץ. לכאורה שני עקרונות אלה שונים במהותם זה מזה:

3 יי כ"ץ, "שייר הירש המימין ומשמאיל", בתוך מ' ברויאר (עורך), תורה עם דרך ארץ, רמת גן תשמ"ז, עמ' 14.

4 יי עמנואל, "מול תנועת הרפורמה", בתוך לדורו ולדורות, עורכים: ר' אויערבך, א' וסרטייל, יי עמנואל ושי עמנואל, ירושלים תשמ"ט, עמ' 83–84. המקור הגרמני הוא: S. R. Hirsch, Gesammelte Schriften, Frankfurt am Mein 1908, p.325.

הראשון מדגיש התבדלות והשני הידמות לחברה הסובבת. כ"ץ⁵ טוען כי למעשה שני העקרונות הללו הם מרכיבים של אותה שיטה שלמה.

כשם שהרב הירש התנגד לשינויים ולרפורמות בדת, כך התנגד לקיום המצוות בצורה הישנה והמנוונת מבחינה רוחנית. בספרו "אגרות צפון", תיאר הרב הירש את המצב הבעייתי והציע לו פתרון:

וכעת? לאחר שהקיץ הקץ על אחת מחזיתות הרוח הזאת, כעת כששני דורות מתייצבים אחד מול השני: הראשון ירש כמצות אנשים מלומדה, יהדות שלא ירד לעומקה, יהדות נטולת רוח [...] השני שבלב אחדים ממנו בוערת כאש קודש הדאגה להטבת מצב היהודים, אבל הרואה ביהדות תופעה נטולת רוח השייכת לתקופה שמזמן רב עבר עליה הכלח, המתלבט לשווא למצוא את הרוח והנמצא אף במיטב שאיפותיו בסכנה שבבואו לעזור ליהודים, יכרות מתוך אי ידיעה את הענפים האחרונים עליהם נשענת היהדות [...]

יש רק דרך אחת המובילה לישועה; [...] ראשית כל לשכוח ולעזוב את כל ההשקפות המקובלות המסולפות על היהדות; לגשת למקורות היהדות: תנ"ך, ש"ס, מדרש; לקרוא אותם בעיון ולחדור לעומקם; לשאוב מהם את השקפת היהדות על ה', עולם, אנושות וישראל לפי יעודם ודברי התורה, להכיר את היהדות מתוך עצמותה.⁶

בדברים אלה מסתייג הרב הירש מהיהדות המסורתית כפי שהייתה עד לימיו, אך גם מהמחדשים המודרניים שנטשו את קיום המצוות ושאפו להיטמעות. הוא מציע דרך חדשה אשר תקפיד על קיום אורח חיים דתי ועם זאת לא תקבלו כמובן מאליו. ביטוייה המעשיים של תפיסה זאת היו שניים: הראשון, שיטת תורה עם דרך ארץ הדוגלת בלימוד המדעים כחלק מלימודי הקודש; השני, קיומה העצמאי של קהילה שומרת תורה ומצוות ללא פשרות, כפי שבא לידי ביטוי בנושא הפרישה מן הקהילה.

5 יי כ"ץ, "ש"י"ר הירש המימין ומשמאל", בתוך מי' ברויאר (עורך), תורה עם דרך ארץ, רמת גן תשמ"ז.

6 רש"י הירש, אגרות צפון – י"ט מכתבים על היהדות (תרגום: ח' וייסמן), בני ברק תשכ"ז, עמ' קט-קי.

תנועת האורתודוקסיה קמה כתגובה לרפורמה ולתופעות מודרניות נוספות.⁷ אחת הדרכים שבהן הגיבו האורתודוקסים לרפורמה ולטענותיה הייתה פרשנות המקרא.⁸ יש לציין שהשימוש בפרשנות ככלי תגובה למאורעות אקטואליים אינו חדש ואינו ייחודי לתקופה או לאזור הגיאוגרפי. תפיסה זו נוסחה על ידי יי בער בצורה כוללנית: "הספרות הדתית של כל עם ושל כל תקופה באה לבטא איזה יחס – חיובי או שלילי – אל המציאות ההיסטורית".⁹ אכן עיון ממוקד יותר בדבריהם של פרשנים שונים מעלה מסקנה דומה.

רס"ג, ראשון מפרשי התורה בערבית, שילב בין השאר בפירושו ענייני לשון, עניינים פילוסופיים ופולמוס עם הקראים.¹⁰ גרוסמן מציין כי מספר חוקרי רש"י מצאו בפירושו מידה כזו או אחרת של השפעה "על-ידי השקפת עולמו וצרכי השעה".¹¹ בספרו מציין טויטו כי לאחר רש"י גם ר' יוסף קרא, רשב"ם ור' יוסף בכור שור הושפעו בפירושיהם מהפולמוס היהודי-נוצרי בן זמנם.¹²

במאה התשע-עשרה אנו מוצאים עושר פרשני, הדומה לעושר שהיה בימי הביניים, שלפחות בחלקו נבע מהצורך להגיב לאירועי השעה. אולם במאה התשע-עשרה בניגוד לימי הביניים עיקר הפולמוס היה פנים יהודי ולא חיצוני. פולמוס כזה ניתן למצוא במקומות רבים בפירושי רש"י הירש לתורה, כפי שהעריכו אחדים מחוקרי הפירוש. נראה כי ההערכה המופלגת ביותר בדבר מידת השפעתה של התקופה על פירושו של הרב הירש נמצאת בדבריו של פוזן הכותב:

כל פירוש הריהו מבחינות מסוימות ראי התקופה [...] ברם אם ברובי הפירושים המוכרים לנו, הדברים מוצנעים – אין פירושו של רש"י הירש כזה. דומה שאין לך פירוש אשר בת קולה של התקופה בוקעת מכל עמוד

7 יי כ"ץ, "האורתודוקסיה כתגובה ליציאה מהגטו ולתנועת הרפורמה" בתוך ההלכה במיצר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 9.

8 יי האריס, "פרשנות המקרא והתהוות האורתודוקסיה המודרנית", הרצאות הקתדרה ע"ש רבי שמשון רפאל הירש לחקר תנועת "תורה עם דרך ארץ", 1-2, רמת גן תשס"ב, עמ' 5-22.

9 מובא אצל אי טויטו, הפשטות המתחדשים בכל יום, רמת גן תשס"ג, עמ' 21.

10 מ' גרינברג, פרשנות המקרא היהודית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 16.

11 א' גרוסמן, "פולמוס דתי ומגמה חינוכית בפירוש רש"י לתורה", בתוך מ' ארנד, ר' בן מאיר וג"ח כהן (עורכים), פרקי נחמה, ירושלים תשס"א, עמ' 188. המחבר מציין את דב רפל, יוספה רחמן, אלעזר טויטו ואברהם גרוסמן.

12 אי טויטו, הפשטות המתחדשים בכל יום, רמת גן תשס"ג, עמ' 34-45, ובמיוחד עמ' 37.

ועמוד שבו, כפירושו של הרב הירש זצ"ל [...] הרב הירש הוא פולמוסן ולוחם מלחמתה של תורה גם דרך פירושו לתורה.¹³ לטעמנו הפולמוס הוא אכן גלוי וישיר, אך לעתים הוא רק רמוז בפירושי הפסוקים. הערכה דומה מצאנו גם אצל יעקובסון הכותב:

על פרשן דתי, על מחנך דגול כגון הרב הירש, מוטלת היתה החובה להראות בפירושו כיצד מדריכתנו התורה לענות על דעות נפסדות [...] כשאנו רוצים להראות בכמה דוגמאות, כיצד חיסן הרב הירש את דורו בפני דעות נפסדות ונלחם למען ייחודה של היהדות לעומת דתות אחרות.¹⁴

בהמשך דבריו מדגים יעקובסון את דבריו בארבעה תחומים: פירושים נגד התבוללות, נגד תיקונים בדת, נגד הנצרות ו"נגד כיוון מסוים בפילוסופיה הדתית ביהדות, נגד שלילת התוארים בהחלט מאת ה'".¹⁵ דברים דומים, אם כי מנוסחים במתינות רבה יותר, מובאים גם במאמרו של ברויאר על פירוש הירש לתורה:

ושבת גדול הוא לרש"ר הירש, שהיה צדיק שתול בדורו, והוא מצא בתורה את המשמעות המתאימה לתקופתו. הוא ידע את נפש הדור, והבשורה שהוא מסר להם בשם התורה הרחיבה את הדעת והלהיבה את הנפש והאהיבה את התורה על לומדיה ומקיימייה.¹⁶

הפירוש לתורה התפרסם בין השנים 1867–1878, ומהדורה מתוקנת שלו התפרסמה בשנת 1883. כאן נדגים כיצד עיקרון אחד, עקרון הפרישה מהקהילה שעליו נאבק הרב הירש, מצא את ביטויו בפירושים שונים.

פירושים התומכים ברעיון הפרישה

בקריאה מעמיקה בפירושו של הירש לתורה נמצאו מספר מקרים שבהם הפרשן מקדם את אידאולוגיית הפרישה מהקהילה בצורות שונות. על פי רוב לאחר דיון בפסוק המקראי הספציפי עובר הרב הירש להצהיר הצהרות כלליות.

13	ר"ב פוזן, "להופעתו של ספר בראשית עם פירוש הרש"ר זצ"ל", שמעתין 12–13 (תשכ"ז), עמ' 105.
14	"יעקובסון, "קווים אחדים בפירושו לתורה", בתוך "עמנואל (עורך), הרב שמשון רפאל הירש – משנתו ושיטתו, ירושלים תשמ"ט, עמ' 58.
15	שם, עמ' 61.
16	מ' ברויאר (בן שמשון), "פירוש רבי שמשון רפאל הירש לתורה", מחניים 4 (תשנ"ג), עמ' 350.

בקריאה ראשונה נראות הצהרות אלה כממשיכות את פירושו לעניין, אך נראה לנו כי ניתן להבינן כרמז לבני קהילתו בדבר הדרך שבה עליהם לנהוג. נביא כאן מספר פירושים התומכים ברעיון הפרישה בצורות שונות. הפירושים מובאים על פי סדר הופעתם בתורה.

הדוגמה הראשונה לקוחה מסיפורו של נח. המלים: "צדיק [...] בדור הזה" היו גורם מזמן לעיסוק בנושא צדיקים בדור שאינו כזה. את הפסוק: "ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך אל התבה כי אתך ראיתי צדיק לפני בדור הזה" (בראשית ז, א)¹⁷ מפרש הירש כך:

עד כה נאמרו הדברים בשם אלהים; סופר, שבורא העולם, שופטו ומחוקקו, הפריש אדם ובעלי חיים מתוך הכלל שהשחית את דרכו; הללו נידונו לחיים, שכן לא היו שותפים להשחתת הכלל [...]. אין אדם יכול להפקיע את עצמו מכל השפעות הזמן; רוח התקופה חודרת בכל, ובני הדור משפיעים זה על זה; אכן, לאו מילתא זוטרתי היא להיות צדיק בדור של רשעים [...]. מי שעומד בצדקו בדור כזה, אפשר להשתית עליו את עתיד העולם.

על פניו נראה שהרב הירש מדבר על נח בלבד, אך למעשה הפרשן משגר מסר לבני קהילתו: למרות הקושי להיות "צדיק בדור של רשעים" ולהיבדל מה"כלל שהשחית את דרכו", מי שיעמוד במבחן הוא כנח, אותו צדיק שעליו השתית האל את המשך קיומה של האנושות. במקרה זה המסר הוא חיובי: כדאי להיות צדיק ולהיבדל מהכלל על אף הקושי הכרוך בכך, כי בסופו של דבר יזכו לשכר.

מעט לאחר המבול אנו נפגשים עם דור הפלגה. בוני המגדל התאחדו סביב מטרה מסוימת שהתבררה כפסולה ונענשו בהפצתם בארץ. עבור הרב הירש זו הזדמנות מצוינת לדון בכוחו של הציבור ובמעמדו של היחיד שבתוכו. את הפסוק "ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפוץ על פני כל הארץ" (בראשית יא, ד) מפרש הרב הירש:

ערכים גדולים וקיימים נותרים רק בכוחות משותפים. אכן, הציבור הוא השלמה ליחיד; במה דברים אמורים? אם מעמד הציבור כלפי ה' אינו שונה ממעמד היחיד; אם גם רצון הציבור משועבד לה', אם כוחותיו

17 כל הציטוטים להלן הם מתוך פירושו של הרב הירש לתורה על הפסוק.

המשותפים הם קודש לעבודת ה', ובכך הוא רואה את תפקידו היחידי: לעבוד את ה' בכוחות משותפים בשלמות גדולה יותר. אולם, כאן טמונה הסכנה. בסופו של דבר – היחיד יזכור בעצמו את מגבלותיו. לא כן הציבור. הן הציבור הוא חזק באמת. בנקל יציג את עצמו כמטרה עליונה, – כאילו אין ערך ליחיד אלא בציבור, כאילו תפקיד הציבור איננו להשלים את היחיד, אלא היחיד בטל בציבור.

כך נבין את המלים **פן נפוץ**. הם חששו, פן יחדלו להיות ציבור. אך מה בכך, אם תכלית הציבור היא לתמוך ביחידים! [...] אם הציבור מתאים לייעודו – אפילו יש בו מיליונים – אין צורך בקשר מלאכותי ביניהם; תודעת היחידים היא הקשר, ונקודת האיחוד הוא ה'. אולם, אם הציבור לא נוצר למען היחיד, אלא להיפך, אם הוא אומר "נעשה לנו שם", הרי מובן, שיש צורך בכפייה – או בפיתוי מלאכותי – כדי להביא את היחידים לידי כניעה והתמסרות. [...] בדור הפלגה שלטה רדיפת הכבוד.

הרב הירש מציג תפיסה שלפיה ערכו של הציבור הוא רב רק כאשר כוחותיו משועבדים לעבודת ה', אולם חולשתו מתחילה כאשר הוא רואה את עצמו כערך עליון המקדש את עצמו ושוכח את היחידים המרכיבים אותו. הכוונה האקטואלית ברורה: הפרשן אינו עוסק בבוני המגדל אלא במקדשי הקהילה (Gemeinde) כערך למרות היותה נותנת חסות למעשים פסולים. הקהילה הפכה למטרה במקום לאמצעי. הרב הירש מדבר על "פיתוי מלאכותי" שמושך את היחידים להיות חלק מהציבור, וייתכן שיש כאן רמז לאותם שירותים שניתנו לאורתודוקסים כדי שיוכלו להמשיך להיות חלק מהקהילה ולא יהיו חייבים לפרוש ממנה.

בדוגמה הראשונה שהבאנו נתן הרב הירש לבני עדתו חיזוק חיובי על ידי השוואה לנח הצדיק, ואילו כאן החיזוק הוא שלילי וניתן על ידי השוואה לדור הפלגה הידוע כדור של רשעים שנענש.

הדוגמות שלהלן מובאות מפירושי של הרב הירש על סיפורי אברהם אבינו. ניתן לראות לאורך כל הפירושים של הרב הירש על הפרקים העוסקים באברהם את הרעיון של הבדידות שאותה חיפשו האבות על מנת להיבדל מסביבתם.

ולקיים את דרכם. כפי שטען רוברט ליברלס בספרו,¹⁸ הרב הירש חש בודד, והזדהה עם דמותו של אליהו הנביא שנותר לבדו להילחם בנביאי הבעל. לדעתנו, ניתן לחוש באותה הרגשת בדידות גם בפירושים שלהלן.

על הפסוק "ויאמר ד' אל אברם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב, א) כותב הרב הירש:

לך לך – לך לעצמך **בבדידות!** כך אצל יתרו: "וילך לו [אל ארצו]" (שמי ית, כז): הוא ויתר על היתרונות, שהיו צפויים לו על ידי הקשר עם ישראל... הווה אומר כאן: לך לעצמך, בדרכך שלך; לך בדרך, שתבודד אותך ממולדתך ומבית אביך, מכל הקשרים שהיו לך עד כה [...]

והנה אמת, שומה על הציבור לייצג ערכים נעלים; ומתוך הנחה זו גם היהדות מייחסת חשיבות לכלל ואוסרת לפרוש מן הציבור. אולם, בראשית היהדות נאמר: "לך לך", לך לעצמך, והרי זה ערך נעלה עוד יותר. אין איש רשאי לומר: אני צדיק וישר בהתאם לאופנה. כל אדם אחראי על עצמו כלפי ה'. אם יש צורך בדבר ושיטת הרוב איננה אמת, – עבוד את ה' לבדך! הנה זו ההכרה שנדרשה מאברהם כנקודת מוצא ליעודו ויעוד עמו [...]. קשרינו אל ה' יהיו חזקים ואמיצים מקשרינו למולדת ולמשפחה.

איך יכולנו להתקיים ואיך נוכל להתקיים, – אלמלא ירשנו מאברהם אבינו את **אומץ הלב להיות במיעוט!**

"יהדות על פי רוח הזמן!" המחאה החריפה ביותר על כך היא המצווה הראשונה שניתנה לאברהם: "לך לך"! כלום היתה הופעתו של אברהם מתאימה לרוח הדור? בתוך תוכה של כשדים, בבל, אשור, צידון, מצרים! האלהת התאוה והכח – זו היתה ההטפה על פי רוח התקופה; [...] רעיון האל נשתכח מכל לב, ורק שרידים מועטים נותרו לו – עד שקם אברהם והופיע בעולם! ושעה שעולם כולו ביקש להתיישב ולקנות זכויות אזרח, הוא ויתר על מולדתו וזכויותיו האזרחיות.

[...] אכן, שעה שאברהם שמע בקול ה' והלך לו בבדידות, - כבר הכריע את הכף לטובת גאולת העולם.

R. Liberles, *Religious Conflict in Social Context, The Resurgence of Orthodox Judaism in Frankfurt am Main, 1838–1877*, Westport 1985, pp. 127–128.

הרב הירש מאריך מאוד (כאן הובאו דבריו באופן חלקי בלבד) ומדבר על גדולתו של אברהם כאשר עמד בניסיון הראשון "לך לך". הוא מקדיש תשומת לב לשני ערכים סותרים: הראשון, ערך הציבור והאיסור לפרוש ממנו; והשני, החובה להיות צדיק אמיתי בפני ה' ולא לפי הנהג באותו דור. מצד אחד הרמיזות האקטואליות ברורות כשמש למי שבקיא בהתרחשויות ההיסטוריות, ומצד שני לאורך כל הדרך הרב הירש ממשיך ומתייחס לאברהם כי בסופו של דבר מדובר בפרשנות ולא בהטפה ברורה. המעבר בין העבר שממנו יש ללמוד לקח, ובין ההווה שיש ליישם בו את אותו לקח כמעט בלתי מורגש. הרב הירש עורך כאן אנלוגיה בין קהילתו הפורשת לבין אברהם אבינו, ועל ידי כך מנסה לחזק את קהלו באמונה בצדקת דרכם. במקומות מסוימים מדגיש הרב הירש את דבריו בעזרת הדגשת המלים או שימוש בסימני קריאה, וניתן כמעט לשמוע אותו עומד על הבימה מול קהלו ומשכנע אותם לפרוש מהקהילה, "שיטת הרוב (ש)איננה אמת".

ייתכן שניתן למצוא רמז לדרישתו של הרב הירש לפרישה מהקהילה ולהסתגרות בפני השונה, גם בפירושו הבא הנאמר בהקשר של החרבת העיר סדום והימלטותו של לוט ממנה:

וכמו השחר עלה ויאצו המלאכים בלוט לאמר קום קח את אשתך ואת שתי בנותיך הנמצאות פן תספה בעון העיר. ויתמהמה ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו וביד שתי בנותיו בחמלת ה' עליו ויצאהו וינחהו מחוץ לעיר. ויהי כהוציאם אתם החוצה ויאמר המלט על נפשך אל תביט אחריך ואל תעמד בכל הככר ההרה המלט פן תספה (בראשית יט, טו-יז).

(טו) קח – הסתפק בבני משפחתך הנמצאים בבית; אם תמשיך בניסיונותיך – תשיג הרעה גם אותך.

(טז-יז) ויתמהמה – [...] לאו מילתא זוטרתא היא להפקיר בנים ובני בנים לשואה, המתרגשת ובאה.

ידוע כי הפרישה מהקהילה חצתה משפחות, וייתכן כי בפירושים אלה ניתן למצוא הד לאותה תופעה.

במהלך חייו בארץ נודד אברהם ממקום למקום, את ישיבתו בגרר מסביר הרב הירש בצורה הזו:

"ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור ויגר בגרר" (בראשית כ, א) – [...] אם לא טעינו בכל, הרי אנו מעיזים לומר, שהצפייה

הקרובה להולדת הבן – היא היא, שהביאה את אברהם ושרה לכלל ההחלטה לשנות את מקום מושבם: יצחק חייב להתחנך בבדידות, בריחוק מקום מכל השפעה מזיקה. ברם הבידוד המוחלט, המונע מן החניך כל מגע עם חיים אחרים, עם מחשבות ושאפויות אחרות – אף הוא אינו אלא שגיאה חינוכית מסוכנת. צעיר שמעודו לא ראה חיים, השונים מחיי הוריו; מימיו לא למד לכבד את מוסר אביו, בהשוואה עם ערכים זרים ומנוגדים; צעיר כזה ייפול וודאי קרבן, עם פגישתו הראשונה, לכל השפעה קלה; כדרך שהמתיירא מהאוויר ומסתגר בחדר – מובטח לו, שילקה בנזלת עם יציאתו הראשונה לאוויר החופש. בן-אברהם, העתיד לשאת מורשת-אברהם – חייב, מזמן לזמן, להיכנס לעולם הזר לרוח אברהם; יעריך שם את השונה והמנוגד, ויחסן את עצמו להחזיק בהליכות אברהם – בתוך עולם המנוגד להן.

הרב הירש מכיר בחובה של היהודי להתבודד מצד אחד, אך גם להיות חשוף במידה מבוקרת לסביבה הכללית על מנת שיהיה מחוסן מהשפעותיה השליליות. נראה לנו כי הרעיון המובע בפירוש זה מייצג את שני המרכיבים העיקריים בשיטתו של הרב הירש:¹⁹ הראשון – עקרון הפרישה מהקהילה והחיים בבידוד יחסי; והשני – עקרון "תורה עם דרך ארץ" המחייב מעורבות בעולם הסובב. כפי שמסביר פרופ' מרדכי ברויאר במאמרו על שיטת "תורה עם דרך ארץ", שני העקרונות הללו מבוססים על "טוטליות של תורה ללא פשרה",²⁰ כאשר עקרון "תורה עם דרך ארץ" מכוון ליחיד ועקרון הפרישה מכוון לציבור.

פן אחר של תפיסתו, שמצא את ביטויו בפירושו לתורה, הוא חשיבותו של כל אדם במערכת השלמה של השמירה על התורה. בניגוד לעבר שבו הנשיאה בעול זה הייתה מוטלת על כתפי המנהיגות הרבנית, הרי שבתקופתו הטיל הרב הירש אחריות זו על כתפיו של כל אדם ואדם. הרב הירש מוצא הקבלה למצב זה

19 כפי שנאמר (לעיל הערה 5) וכפי שהוכיח יי כ"ץ במאמרו "י כ"ץ", "רי' שמשון רפאל הירש המימין ומשמאל", בתוך מ' ברויאר (עורך), תורה עם דרך ארץ – התנועה אישיה רעיונותיה, רמת גן תשמ"ז, עמ' 13–31, שני העקרונות אינם סותרים זה את זה. עוד על השיטה ראו מ' ברויאר (בן יצחק), "שיטת תורה עם דרך ארץ במשנתו של ר' שמשון רפאל הירש", המעין ט (א) (תשכ"ט), עמ' 1–16; ט (ב) (תשכ"ט), עמ' 10–29.

20 מ' ברויאר (בן יצחק), "שיטת תורה עם דרך ארץ במשנתו של ר' שמשון רפאל הירש", המעין ט (ב) (תשכ"ט), עמ' 24–25.

בתיאור התגייסותם של בני שבט לוי להריגת בני ישראל שחטאו בעגל. בעקבות התגייסות זאת, זכו בני לוי בכהונה:

ויעמד משה בשער המחנה ויאמר מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי. ויאמר להם כה אמר ה' אלהי ישראל שימו איש חרבו על ירכו עברו ושובו משער לשער במחנה והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרבו. ויעשו בני לוי כדבר משה ויפל מן העם ביום ההוא כשלשת אלפי איש. ויאמר משה מלאו ידכם היום לה' כי איש בבנו ובאחיו ולתת עליכם היום ברכה (שמות לב, כו-כט).

על כך כותב הרב:

(כו) הצעד הדחוף ביותר, שנדרש לעשותו, היה להחזיר לתורה את תוקפה בתוך העם ולהציב לה נציגים נאמנים; הללו, מיעוט אנשים נאמנים לתורה, יעמדו מול ה"קמים", מיעוט אויבי התורה, ויפתחו במאבק על שלטון התורה. הנאמנים הללו היו בני לוי.

משה קורא "מי לה' אלי" והלויים נענים לקריאתו. עד חטא העגל ללויים לא היה מעמד מיוחד בתוך העם. הנבחרים לעבודת הקודש היו הבכורים, ובעקבות התגייסותם של הלויים לאחר חטא העגל הם זכו בה. אף על פי שהתורה טרם ניתנה הרב הירש מציג את הכוחות בעם כנאמני התורה מול מתנגדיה באופן דומה למאבק בימיו. מי שקם להצלת העם הוא מיעוט מתוכו. כ"ץ²¹ עומד על כך שהרב הירש ראה באנשים מתוך הציבור את האחראיים להמשך קיום התורה, בניגוד לדורות הקודמים בהם זה היה תפקידה של האליטה הרבנית. הרב הירש ממשיך בפירושו לפסוקים שלעיל ואומר:

(כט) במקום שהתורה מתחללת בקרב העם, נקרא כל אדם להיות בא כוח התורה ומושיעה. החובה והאחריות המוטלת על כל אדם – הנה זה כתב המינוי שלו. ככל שתיעדר ממעשהו גושפנקה של מעשה רשמי, הנעשה מכוחה של משרה ומכוחו של מינוי, – כן ירבו משמעותו ויעילותו של מעשה ההצלה, וכן יעמיק רושם המעשה על כולם ויורה להם, איזו הרוח שתמלא את ליבם.

כי איש בבנו ובאחיו. רק מי שמקנא לתורה בחוג האנשים הקרובים אליו ביותר – רק הוא יקום למלחמה עם כלל הציבור למען התורה. רק על

21 י" כ"ץ, "ש"ר הירש המימין ומשמאילי", בתוך מ' ברויאר (עורך), תורה עם דרך ארץ, רמת גן תשמ"ז, עמ' 28.

מעשים שאדם לא יסלח לבנו ולקרוביו – יוכל להיאבק עם אחרים [...].
 אכן ה' יתן ברכה והצלחה למעשה ידיכם, וקנאתכם למען ה', שקמתם
 לקנא אותה על פי קריאת לבכם פנימה, תניב פרי מבורך.
 נוסף על תוכן הדברים הרלוונטי, ייתכן שהשימוש בגוף שני מדגיש עוד את
 פנייתו של הרב הירש לקוראיו בני דורו. הוא ממשיך ומפרש את הפסוק הבא:
 (ל) לפיכך דיבר משה אל העם לאמור: אתמול נשפטו האנשים שאשמתם
 היתה גדולה ביותר, ועם זאת רובצות עליכם התוצאות של חטאתכם
 הגדולה. לכולכם חלק בחטאה הגדולה הזאת, כולכם השתתפתם במידה
 גדולה או קטנה, בין שהסכמתם למעשה, בין ששתקתם והשלמתם עמו
 באפס מעשה.

בפירושו למעשה הלוויים לאחר חטא העגל מתייחס הרב הירש לשני
 עקרונות: הראשון – חובתו של כל אחד לקום ולמחות ולעשות מעשה כנגד עוולה
 שהוא רואה, ובמיוחד אם אותה עוולה היא נגד התורה, גם אם הוא במיעוט
 כמותי; השני – חומרתה של השותפות שבשתיקה למראה מעשים שהם בגדר
 חטא. ניתן לראות הקבלה ברורה לפולמוס סביב הפרישה: ראשית, מוטלת על
 כל יחיד החובה למחות ולפעול כנגד מעשים המנוגדים לתורה, ואין צורך להיות
 רב או בעל משרה ציבורית אחרת כדי למחות. שנית, אין די במחאה עקרונית,
 מחשבתית, אלא יש צורך לנקוט עמדה ברורה ומעשית. הנשארים בקהילה
 שאינם מוחים נגד מעשי הרפורמים בצורה גלויה וברורה, הם שותפים לפשע.
 הרב הירש מלמד את קוראיו לקחים לחיים לא רק בפירושו לסיפורי התורה
 השונים, כפי שראינו עד כה, אלא גם בפרקי ההלכה. הדוגמה הבאה לקוחה
 מהפירוש על ויקרא ג, א. הפסוק הפותח את דיני קרבן השלמים: "ואם זבח
 שלמים קרבנו אם מן הבקר הוא מקריב אם זכר אם נקבה תמים יקריבנו לפני
 ה' ". על פי ההלכה ציבור אינו מביא קרבן שלמים בנדבה. הרב הירש מצטט את
 המדרש ומסביר:

אכן הקשר עם הבריות הוא תנאי לאושרו של אדם; ואדם הגון השרוי
 בבדידות, לא יחוש שלמות בנפשו. אך התורה איננה מכירה את האשליה
 של אושר לאומי בלא אושר היחידים; אין שלמות לאומה – כיחידה
 רעיונית – אם הרבים הממשיים סובלים בה ונאנחים. שלום האומה
 הישראלית הוא בשלום בניה. קרבן שלמים של האומה – כיחידה רעיונית
 – אין לו מקום על מזבח ה'.

ניכר כי הרב הירש מודע למשמעות שלמות הציבור ולכוחו, אך כפי שראינו בפירושו הקודמים שהובאו כאן, הציבור מורכב מיחידים והתנאי לקיומו הוא אושרם של היחידים שבתוכו. הזיקה למצב הקהילתי מורגשת: אין ערך לקיום הקהילה כשלעצמה אם החברים בה אינם מסכימים עם עקרונותיה. המסקנה המעשית המתבקשת היא שיש לפרוש מקהילה שאינה עונה על צרכי היחידים המרכיבים אותה.

כאשר בני ישראל נודדים במדבר, מבקש משה מיתרו שיתלווה אליהם במסעם כדי להראות להם את הדרך. משה מבטיח ליתרו שכר טוב בעבור מעשה זה: "ויאמר אל נא תעזב אתנו כי על כן ידעת חנתנו במדבר והיית לנו לעינים. והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך" (במדבר י, לא-לב). הרב הירש דן בפירושו במעלתם של צאצאי יתרו:

נאמר בספרי כאן, ש"דושנה של יריחו" ניתן לבני יתרו, והם ישבו שם ארבע מאות וארבעים שנה עד לבניין בית המקדש. אולם יתרו הוריש לבניו גם את התכונה שעל שמה הוא נקרא "חובב". הם, "הקנינים הבאים מחמת אבי בית-רכב", לא היו רק "משפחות סופרים" שהאירו עיניים בחכמה ומדע; הם לא היו רק "יושבי יעבץ", שהניחו את דושנה של יריחו והלכו להם אצל יעבץ ללמוד הימנו תורה (דברי הימים א ב, נה; ד, ט-י; וכן שופטים א, טז וספרי כאן); אלא – כמוכח מן הפסוק שהובא כאן – הם היו גם "בית רכב" שהקימו את מצוות יונדב, אביהם הגדול. זמן רב לפני חורבן הבית הם הכירו את השחתת המדינה והתרחקו ממנה, וויתרו על שדה וכרם, לא בנו להם בית לשבת, התנזרו מן היין וקיבלו על עצמם חיי נוודים לעולם, כדי לשמור על החירות ועל הטהרה המוסרית של עצמם ושל בניהם אחריהם. ואפשר שהם חיים עד היום בבני רכב שבמדבר הערבי, ונתקיימה בהם ההבטחה האלהית: "לא יכרת איש ליונדב בן רכב עמד לפני כל הימים" (ירמיה לה, ב-ג-ט).

המדרש (ספרי בהעלותך פא) ובעקבותיו רש"י אומרים כי הטוב שהובטח וניתן ליתרו הוא העיר יריחו שניתנה לצאצאיו, הם בני רכב. הרב הירש בפירושו מביא את המדרש ומרחיב על פי ספר ירמיהו על בני רכב ששמרו על מצוות אביהם ופרשו מן הציבור במנהגים שונים מתוך הכרה שהמדינה מושחתת ומתוך רצון לשמור על טהרה ועל רמה מוסרית גבוהה.

אמנם אין כאן התבטאות שאינה קשורה ישירות לפסוק או קשורה במובהק לעניין אקטואלי, כפי שראינו במקומות אחרים, אך עצם הבאת הסיפור במלואו, מה שלא נעשה על ידי פרשנים אחרים, יש בו כדי לרמז על מעלתם של בני רכב בעיני הפרשן, באשר הם היו מעין פורשים מהחברה כפי שהוא פורש ממנה. הרב הירש מנצל את ההזדמנות לספר את סיפורם של בני רכב יחד עם השבח הרב ועם השכר האלוהי שזכו להם, ומביא אותו כמעין תקדים למעשה של פרישה: מי שנהג כך בעבר זכה לשכר רב.

לאחר שיבת המרגלים מארץ ישראל למדבר ולאחר שכל המרגלים הוציאו את דיבת הארץ, מנסים כלב ויהושע לעודד את העם ואומרים כי הארץ טובה וכי ה' אתם (במדבר יד, ז-ט). תגובת העם היא: "ויאמרו כל העדה לרגום אתם באבנים וכבוד ה' נראה באהל מועד אל כל בני ישראל" (במדבר יד, י). הרב הירש מתייחס בפירושו לביטוי "וכבוד ה' נראה באהל מועד":

כאשר העם כולו נתחייב כליה משום שלא היה ראוי עוד ליעודו, מצאה לה שכינה מקום בארץ רק בתוך מקדש התורה. תורת ה' המונחת שם והעתיד המובטח לה שם יעמדו לעד – אפילו דור שלם יאבד להם.

הרב הירש לוקח ביטוי שנראה כציון מצב או כציון מקום, ומסיק ממנו רעיון ערכי: כבוד ה' נראה רק באהל מועד ולא בתוך העם שנהג שלא כשורה. התנהגות שלילית של אנשים מתוך העם אינה מונעת את המשך קיומה של התורה. המילים המסיימות את הפירוש "אפילו דור שלם יאבד להם" מסיטות את תשומת לבו של הקורא מדור המדבר ומפנות אותה לימי הפרשן. כוחה של התורה כה רב, עד שאין דבר היכול לפגוע בה. גם אם נראה שהדור כולו אינו מקיים את התורה ומזלזל באל, בסופו של דבר התורה היא נצחית ובלתי מנוצחת. אמנם אין כאן עידוד מפורש לפרישה מהקהילה, אך יש כאן חיזוק האמונה בצדקת הדרך הנכונה, לדידו של הרב הירש, ובעקיפין חיזוק לפרישה שאותה חרת הרב הירש על דגלו.

לאחר חזרת המרגלים מארץ ישראל ודיווחם השלילי עליה, כלב ויהושע היו היחידים שעודדו את העם שהעלייה לארץ אפשרית, ושה' יהיה עמם. שכרו של כלב מתואר בפסוק: "ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי והביאתיו אל הארץ אשר בא שמה וזרעו יורשנה" (במדבר יד, כד):

הוא קם בנאמנות ובלא מורא למען האמת של העניין האלוהי, וכך זכה להיקרא "עבד ה'", שהוא התואר העליון של אדם הפועל למען ה'.

היתה רוח אחרת עמו- פירושו, כנראה: רוח אחרת היתה בעזרו, תפיסה אחרת ורצון אחר הצילו אותו מחטא חבריו. הרב הירש משבח את כלב שעמד על האמת ולא נסחף אחרי הכלל הטועה. אמנם אין כאן עידוד לפרישה כפי שראינו במקרה של אברהם, אך יש בפירוש זה חיזוק ידיהם של מי שדעתם שונה מהכלל, והם מעוניינים לנהוג בצורה שונה ממנו. כלב לא נסחף אחרי חבריו הטועים וזכה בטווח הקרוב לשבח "עבד ה'", ובטווח הרחוק זכה לשכר – כניסה לארץ.

לסיום, אביא את דבריו של הרב הירש על הפסוק מספר דברים: "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב" (דברים לג, ד). כ"ץ²² מביא פסוק זה כביטוי לעיקרון של זכות הקיום של הקהילה רק אם היא שומרת תורה ומצוות, ומוסיף כי הרב הירש השתמש בטיעונים הנזכרים בו כדי לעודד את הפרישה. הרב הירש כותב:

(ד) קהלת יעקב הוא לשון פנייה. ובכוונה נקט כאן הכתוב לשון "יעקב" ו"קהילה". ישראל קרוי "יעקב" כאשר הוא דל מבחינה חומרית; ונוסף על כך: "קהילה", לא "קהל". כלל ישראל קרוי "קהילה" רק כאן, ואילו בשאר כל המקומות הוא קרוי בשם המבטא את עצמאותו: "קהל ישראל". "קהילה" הוא ה"קהל" בחולשתו ובתלותו: או הכלל במצבים של חולשה או כל ציבור יחיד המסתעף מן הכלל הגדול. לא ליחידים אלא לכלל מסר ה' את תורתו למורשה, שכן רק הכלל הוא נצחי, ורק לכלל יש אמצעים לכל משימה: "אין ציבור מת ואין ציבור עני". והתורה לא נמסרה רק לצורך עתות הפריחה, והיא לא ניתנה רק לכלל הגדול בכללותו, אלא יש לשאת אותה ולהגשים אותה גם כאשר העם הוא בבחינת "יעקב"; וכל ציבור קטן המסתעף מהכלל מצווה על כך: כל "קהילה" חייבת לדאוג להנחלת התורה ולהגשמתה בתוך חוגה. גם בפירושו לפסוק "וייהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל" (לג, ה) מדגיש הירש את חשיבותה של התורה כגורם המאחד היחיד של בני העם, וכותב:

22 י" כ"ץ, "ש"ר הירש המימין ומשמאיל", בתוך מ' ברויאר (עורך), תורה עם דרך ארץ, רמת גן תשמ"ז, עמ' 28–31.

(ה) כאשר התאספו ראשי העם אל התורה, כבר התאחדו על ידי כך שבטי ישראל. התורה מהווה את הקשר היחיד המאחד את שבטי ישראל. כאשר כל מנהיגי העם מצטרפים לתורה ומשתעבדים לה, הרי איחוד העם עם התורה הוא גם הקשר המאחד את בני העם; וכשכולם נוטלים חלק בנכס הלאומי העליון, כל אחד מהם זוכה גם למעמד שווה באומה. המשתמע מכאן הוא שאיחוד של יחידים שאינם מחויבים לתורה אינו תקף ולמעשה אינו איחוד כלל. אם כך, אין להישאר כחבר בקהילה אשר אינה מחויבת לקיום המצוות וחובה לפרוש ממנה.

סיכום

בסקירה זו הובאו פירושים שונים העשויים להתפרש כחלק מקידום רעיון הפרישה מהקהילה. דבר זה נעשה בכל פעם בצורה מעט שונה. לעתים על ידי חיזוק חיובי והשוואה לדמויות מופת כגון נח ואברהם, ולעתים על ידי חיזוק שלילי שגובל באיום בעונש על ידי השוואה לרשעים כגון אנשי דור הפלגה. אולם לא רק בהבאת תקדימים היסטוריים, אלא גם בתוך פירושים רעיוניים ניתן לראות קידום של רעיון הפרישה, כפי שראינו בפירושו של הרב הירש על קרבן שלמים.

הוצגו כאן דוגמות שונות לביטוי עקרון הפרישה מהקהילה. דוגמות אלה הן רק מעט מן המעט ממה שניתן להפיק מעיון מדוקדק בפירושו של רש"י הירש. בדומה לעקרון הפרישה, רעיונות נוספים בתפיסתו המורכבת והעשירה של רש"י הירש באים לידי ביטוי בפירושו השונים לתורה, ועיון מדוקדק בהם עשוי לשפוך אור נוסף על התמודדותו עם אתגרי השעה.